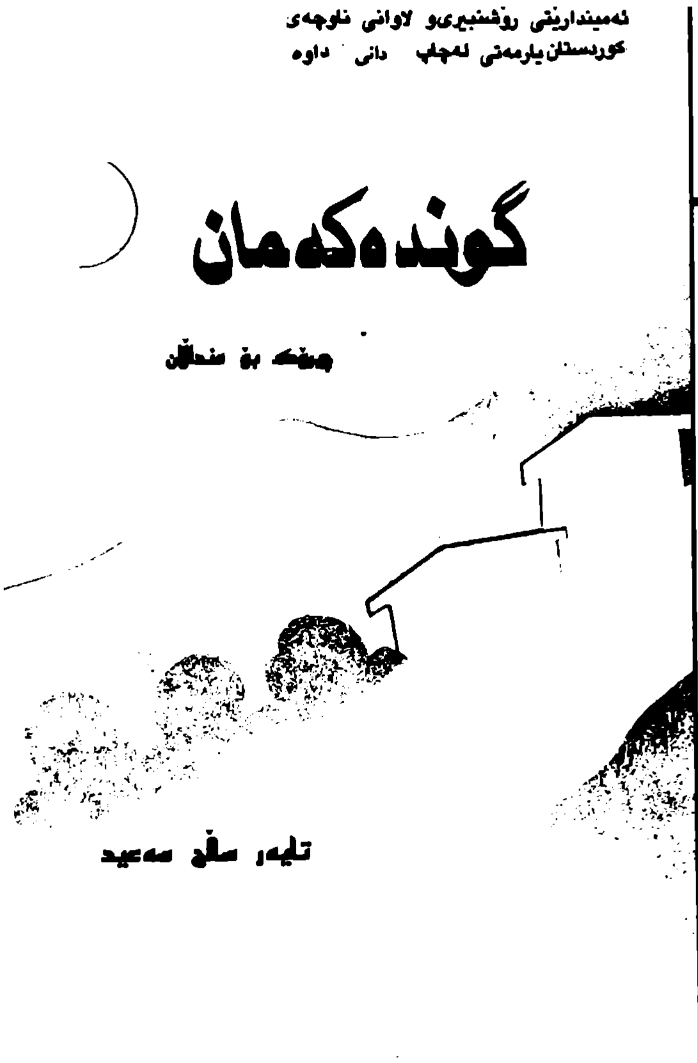

نووسین بۆ منداڵان و کۆمەڵە چیرۆکی گوندەکەمان

○ محمد رشید فتاح ○

سەرەتا دەتوانم بڵێم ، تا ئیمرۆ لە سەد جار زێتر ئەم پرسیارە دووپات کراوەتەوە، پرسیارەکەش ئەوەیە،

- ئەرێ نووسین بۆ منداڵان هێندە سووك و ئاسانە، تا هەموو نووسەرو خاوەن قەڵەمێك ، لەتوانایدا بێت کە بۆ منداڵان بنووسێت ؟! لام وایە وەرامی پڕاوپڕی ئەم پرسیارەش نەك تەنها لەلای هێندێك روون و ئاشکرایە، بەڵکو لەلای ئەوانەش هەیە ، کەوا بۆ منداڵان دەنووسن و پەیتا پەیتاش شیعرو، چیرۆکی منداڵان دەخەنە بەرچاو ، وەرامەکەش ئەوەیە :ـ نەخێر .. نووسین بۆ منداڵان، هێندەی نووسین بۆ گەورەکان، قورسو گرانەو ، هەموو نووسەرێك ناتوانێت سەرکەوتوانە لەو مەیدانەدا ئەسپی خۆی تاو بدات . باشە بۆچی نووسین بۆ منداڵان قورس و گرانە ؟ دیسان ئەمەش پرسیارێکەو، لەبەر دەمماندا قوت دەبێتەوە .. وەرامەکەشی گەر لای هێندێك هەبێت ئەوەیە ، کە منداڵانیش وەکو گەورەکان، خاوەنی دنیای تایبەتی خۆیانن ، کەواتە خاوەنی حەزو ویست و ، خواستی منداڵانەی خۆیانن و ، هەرگیز بەو بەرهەمە ئەدەبیانە ناڵێن، بەرهەمی ئێمەیە، تا بە دڵیان نەبێت و ، شتێکیشی لێوە فێر نەبن و، چێژێکیشی لێ نەبینن .. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە وەرامی ئەم پرسیارە لای منداڵان خۆیانە .. خۆ گەر بێت و نووسەرانی ئەدەبی منداڵ ، ئەو بابەتانەی کەوا دەیخەنە بەر دەمی منداڵ ، لە پێشدا لە منداڵانی تاقی بکەنەوە ، ئەوا گرەو دەبەنەوەو، سەرکەوتنیش لەکارە ئەدەبی یەکانیاندا وەدەست دەهێنن کە دەپرسین :ـ نووسین بۆ منداڵان هێندە سووك و ئاسانە، تا هەموو نووسەرێك لەو مەیدانەدا خۆی تاقی بکاتەوە ؟ ئەوا پرسیارەکە لەجێی خۆیدایەتی و ،کەس نکوولی لێ ناکات، چونکە ئیمرۆ خوا نەیبرێ ، لە رووی پەخش و بڵاوکردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی بۆ منداڵان، چ بەکتێب بێ و، چ لەسەر لاپەرەی گۆڤارو رۆژنامەکان بێ ، ئەوا بەشی خۆمان هەیەو، بگرە زێتریش ، گەر بڵێم لەچاو گەلانی دیدا زێترمان بۆ منداڵانمان

نووسیوه، ئەوا کە متریشمان نەنووسیوە .
هەن دەڵێن باساڵی سەد کتێب بۆ منداڵان ، چاپ بکرێت و، بڵاوبکرێتەوە، هەشن دەڵێن زۆرو بۆری وا بۆ ؟! باساڵی چوار کتێبی چاك و باش بخرێتە بەردەستی منداڵان .
پێم وایە هەموو کەسێك لە ئێمە حەز بەوە دەکات ، کەوا رۆژی کتێبێك بخرێتە بەر دەستی منداڵان ، وەلێ ناواخنی ئەو کتێبە دەبێ چۆن بێ ؟! بەرهەمێکی وابێ ، کە بە زۆری زۆرداره‌کی سەپێنرابێ بەسەر منداڵانداو ، بەختوخۆرایش بەنێوی منداڵەوە چاپ کرابێ‌و ، نووسەرەکەشی لاف ئەوە لێ بدات ، کەوا چاکی خزمەت گوزاری لێ کردووە بەلاداو ، لە پێناوی پەروەردە کردن و، فێرکردن و، پێگەیاندنی منداڵانی نەتەوەکەیدا ئارەقەی رشتووە . یالە پێناوی دەسکەوتی تایبەتی خویدا ، بێتە پێشەوە، لە پەنا ئەدەبی منداڵانەوە ، بڵێت .. منیش نووسەرم .
لەوانەیە کەسانێك هەبن ، کە بڵێن ئەم قسانەی تۆ نەخزمەتەو ، نەهیچ بەڵکو سەر کوتانەوە، رێگە پێگرتنە، بەو کەسانەی کەوا دڵسۆزانە بۆ منداڵان دەنووسن .
ئەوی راستی بێ منیش ئەوە دەزانم ، کە هەموو نووسەرێك ، نووسەر نی‌یە، کەس ناتوانێ رێگە بە خاوەن قەڵەمی خزمەتگوزار بگرێت و ، کەسیش ناتوانێت ، بەبەرهەمی چاك و ، پوخت و بە پێز بڵێ ، خراپ، چونکە بەرهەمی چاك ، گەر بۆ گەورە بێ‌و، یاخود منداڵ خۆی شاهیدی سەرکەوتن و ، یاشی خۆیەتی .
وادەزانم کەس بەو نووسینانە ناڵێ ، سەرکەوتوو کەوا بە مەبەستی بازرگانێتی بۆ منداڵ دەنووسرێ و ، خاوەنەکانیشیان لە پێناوی دەسکەوتی تایبەتی خۆیاندا (قەڵەمەکانیان) بۆ خستۆتەکار .
لەم چەند ساڵەی دواییدا نووسین بۆ منداڵان ، بەمەبەستی (بازرگانێتی) یەوە زۆر ئاشکراو دیارە، گەر خوێندەوار چاوێك بگێرێت ، بە هێندێك لەو کتێبە بەناهەق چاپکراوانەی کەوا بۆ منداڵان نوسراون و ، بەسەریاندا دەسەپێنرێ ، هەروەها ئەو بەرهەمانەی کەوا رۆژانە لەسەر لاپەرەی گۆڤارو رۆژنامە کوردی‌یەکان پەخش دەکرێن، ئەوا دەگەنە ئەو ئەنجامەی کەوا ئێمە لە خۆمانەوە تفەنگ بە تاریکی‌یەوە نانێین .

بەڵێ خوێندەواری زیرەك دوای خوێندنەوەی ئەو بەرهەمانە، بەتایبەتی ئەوبەرهەمە (شیعر) ی یانەی کەوا بەنێوی هەڵبەستی منداڵانەوە ، نووسراون .. هەست دەکات کەوا زۆربەیان، جگە لە شوێن پێ هەلگرتن و ، لاسایی کردنەوەو، لەبەر گرتنەوەی شاعیرانی وەکو (گۆران ، پیرەمێرد، زێوەر ، قانع بێکەس ، کاکەی فەللاح عەلی شەونم، عمر عبدالرحیم بێخەو فەرمیدون عەلی ئەمین، لەتیف هەڵمت و ، هێندێکی دی ، نەبێ ، ئیدی هیچ داهێنانێکی نوێیان تێدا نیە .
بێگومان بەرهەمی ئەو مامۆستایانە ، واتە ئەو نووسینانەی کەوا بۆ منداڵانیان نووسیوە ، دەوری خۆیان هەبووەو ، تا ئێستەش هەر هەیانە، لە پێگەیاندن و ، پەروەردەکردنی منداڵانی کورددا، تا ئیمرۆش زۆربەی هەڵبەستەکانیان بەسەردەمی مامۆستاو، قوتابیانی قوتابخانە سەرەتایی‌یەکانەوەن . لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا .
بۆ نموونە کاتی خۆی مامۆستا گۆران ، هەڵبەستی (بەرخەکەم) ی بۆ منداڵان داناوە دە بروانە بەدووی ئەو هەڵبەستەی ئەودا ، بەهەمان کێش و سەرواو، بگرە بابەتیشەوە چەند هەڵبەستی دیمان بەرچاو دەکەوێ .
هەروەها شوێن پێ هەڵگرتنی، ئەوان بەتایبەتی لەو هەڵبەستانەدا کەوا دەربارەی (قوتابخانەو، مامۆستاو ، باخچەی قوتابخانەو، یاری‌و درۆنە کردن و پاك و خاوێنی و ، ئامۆژگاری‌و ، گوێ رایەڵی‌و، یارمەتی و ، هاورێ‌یەتی و هتد، وتوویانە ،
بەراست تۆبڵێ‌ی منداڵانی ئیمرۆ، منداڵانی دوێنێ‌ی چلەکان و ، پەنجاکان و شەستەکان و ، حەفتاکانیش بن و ؟ خەون و خەیاڵیشیان هەر
لەلای مام پشیلەو، مام ورچ بێ؟ خۆ منداڵانی ئیمرۆ لە دنیایەکدا دەژین، لە گەورەکان زێتر بەرانبەر بە شەری ئەستێرەکان و، شۆرشی تەکنەلۆژیاو، ئاڵۆزی‌ی ئەم دنیایە سەرسورماوو ، حەپەساون خۆ ئەوە تەلەفزیون و ، فلیمی کارتۆنی .. لەبەردەمی منداڵان هەمووی باسی عاجبایەتی ئەم دنیاو چاخە سەرسەختەیە پیاوی ئاسمانی، مرۆڤی ئەستێرەکانی دی، زانست و زانیاری، فرین، ئەتۆم، ئوتومۆبیل،

ـەرو شۆر، تاقیگەو کیمیاگەری و فیزیك، هەموویان ـشنیومیەکی تێگەیشتنی قۆناغی گەورە بوونی منداڵ ـمخرێتەروو .

خۆ مندالان لە گەورەکان جودا نابنەوە، وەلێ منداڵیش پیاوو ـنیکی گەورە نین .. دنیای منداڵ بە ناهوشیاری‌و ، کەم ـەجروبەیی، نێوی دەرکردووە، وەلێ مندالانی ئیمرۆ پیاوی ـەینێن، بۆیە دەبێ لەئێستەوە ئامادە بکرێن، بۆ ئەو دوا ـۆژەی کە لە ئێستە ناچێ .

ـکواتە بۆچی نووسەرانی ئیمرۆ، ئەوانەی کەوا بۆ مندالان ـمەکەیان لە کاردایە، رێرەوی نوێ ناگرنە بەر ؟! با هیچ ـبێ وەکو (نۆسۆف) (خێزا نۆچکەیەکی بەختیار) بنووسن .

ـشێ کەسانێك هەبن، کە بلێن جا نۆسۆف زێتر لە چارەکە ـەدەیەکە، بەمنداڵەوە خەریکەو، مامۆستاو، پەروەردەکارو، ـوزەی منداڵیشەو، واقیعەکەشی زۆر لە ئێمە جیاوازترە .

ـەمە راستە ، وەلێ (نۆسۆف) نەهاتووە زانستی (ئەتۆم) بکاتە ـوەروکی چیرۆکێکی منداڵانەو، بەسەریاندا ساغ کاتەوە . نا .. ـەخێر .. ئەو هاتووە زۆر بە سانایی و رەوانی باسی ئەوەمان بۆ ـمکات، چۆن چۆنی منداڵ شارەزایی لە ئامێری جووجك هەڵ هێنـاندا پەیدا دەکات و، چۆن چۆنیش هێلکەبەو ئامێرە هەڵدێت؟! نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت نۆسۆف ـ بۆمنداڵ قسە ـمکات واتە زمانەکەی هێندە سادەو، سووك و رەوانە، کە منـدالان لێی لا لووت نابن و حەز بەخوێندنەوەی دەکەن، هەروەها ئەو دەیەوێ روو بە روو لەواقیعدا منداڵان بدوێنێ‌و، ـەدنیای خەون و ، خەیاڵدا، نەیان هێڵێتەوە .. چونکە سبەینێی ئەوان رۆژێکی دی‌یەو ، هەرگیز لە ئێستە ناچێت .

ـیسانەوە لێرەدا دەشێ کەسانێك هەبن کە بپرسن :ـ کەواتە ـەبێ لەمەو دوا نووسەرانی منداڵ لای ئێمەش ئاورێك لە زانست و زانیاری بدەنەوەو، لەبری ئەوەی کە گوێی مندالان پر بکەن لە پەندو ئامۆژگاری‌و ، بەزەیی هاتنەوە بە گیاندارداو، شتی دی، ئەوا بەرهەمی سەردەمانەیان بخەنە بەردەست بەلێ .. بەر لەمنیش دەیان کەسی دی ئەم رایەی هەبووە، (صمدی بهرنگی) لە مێژە وتوویەتی .. [نووسەرانی منداڵ .. بابەس بێ ئیتر کە بە منداڵ بلێین :ـ گوێ رایەڵ بەو، قسە لە قسەی گەورەدا مەکەو، پاك و خاوێن بەو، شەو زوو بنوو و، بەیانی زووش هەستە .. باهیچ نەبێ منداڵ لەوە بەئاگا بێنینەوە کە ئاگای لەدەوروبەرەکەی بێت] خۆ کە ئێمە ئەم رایەش دەردەبرین، تەواو مەبەستمان لەوەنیە ، کەوا نووسەرانی منداڵ پشت بکەنە فولکۆرو کە لەپووری نەتەوایەتیمان و، حەکایەت و بەسەرهاتی گیانبازی‌و، فیداکاری‌و، نیشتمان پەروەری‌یان و بۆ نەخەنە نێو چیرۆك وهەڵبەستەوە .

نەخێر، چونکە هیچ نەتەوەیەك نی‌یە کە حەزبەوە نەکات، کە رابوردووی پر شکۆمەندی خۆی نەخاتە مێشکی نەوەکانیانەوە، وەلێ ئەوەی لە نووسەران داوا دەکرێت ، ئەوەیە کە چۆن مامەڵە لەتەك کەلەپووردا دەکەن و ، چۆن چۆنیش دەیخەنە قاڵبێکی سەردەمانەوە .. نەك وەکو گێرانەوەی ئەو حەکایەتانەی کە شەوانی درێژی زستان داپیرەمان لە گوێ ئاگرداندا دەیدا بە گوێماندا .

بەکورتی پێویستە دوای چارەکە سەدەیەك زێتر .. لە تەمەنی نووسین بۆ منداڵانماندا، ئەو ئەدەبەش گۆرانێك بەخۆیەوە ببینێ‌و ، چەشنی ئەدەبی گەورەکان ئەویش تا زەنگەری‌و، نوێبوونەوە لە رێگەیدا بگرێتەبەر .

هەرچەندە ئیمرۆ لەلای ئێمەش چەند نووسەرێك هەن کە لەم چەند ساڵەی دواییدا لە ئەنجامی بەرچاو کەوتنی ئەدەبی منداڵانی گەلانی بیانی‌و دەرو دراوسێدا، هەستیان بەوە کردووە کە نووسین بۆ منداڵان لە ئاستێکی دیدایەو، قۆناغێکی تازەشی وەبەر ناوە، بۆیە ئەوانیش دڵسۆزانە تازەتر هاتوونەتە پێشەوەو، سەردەمانەتر دەنووسن وەلێ ئەو نووسەرانە هێشتا کەمن و، لەبەر چەند هۆیەك ماویانە لە کارەکانیاندا قاڵ بن .

ئەو هۆیانەش :ـ

١ـ خۆ تەرخان نەکردنی تەواو بۆ نووسین بۆ منداڵو، ئەدەبی منداڵان .

٢ـ پشتگیری نەکردنیان لە چاپ کردن و، بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانیان.

٣ـ کەم دەسکەوتنی ئەو بەرهەمە نەوازانەی کەوا بەدەست و خامەی کە لە نووسەرانی هەندەران بۆ منداڵان هاتوونەتە بەرهەم .

مەبەستم لەوبەر هەمانەیە کەوا نووسەرانی شارەزاو پسپۆری ئەدەبی منـدالْ دەینـووسن، لەوانـە کرالْچیف ـ ی بولگاری، نۆسۆف ـ ی رووسی ، بینوبلۆدرای جەرمەنیو صمدی بهرنگیی ـ ئادەریو .. هتد .

نەك ئەو بەرهـەمە بازرگانیانەی کەوا بە زۆرو بۆری بەلێشاو دەکەونە کتێبخانەی مندالْەوە .

بێگـومـان تەمەنی شیعر بۆ مندالاْن، لەچاو تەمەنی چیرۆکدا درێژترە ، ئەمەش هەروەکو ئەدەبی گەورەکان شیعر تەمەنێکی دوورو درێـژی خۆی هەیـەو ، کەچی چیرۆك لە دایك بووی سەردەمی شارستانیەتە.

گەر لە چلەکـان و، پەنجـاکـانـەوە شیعر بۆ مندالاْن سەری هەلْدابێ .. ئەوا چیرۆکی هونەری بۆ مندالْ زۆر لە دوای ئەوەوە سەری هەلْداوە ، ئەو چیرۆك و حەکـایـەتـە فولکلۆریانەی لێ دەرچن ، کە جاروبـار مامـۆستـایان و، هێندێ لە نووسەران هەروەکو خۆی بێ دەست کاری کردن خستوویانەتەروو.

دەتـوانم بلْێم لە سەرەتـای حەفتاکانەوە چیرۆکی هونەری بۆ مندالاْن، داهێنانی بەخۆیەوە دیتووە، وەکو لقێکی تایبەت بە ئەدەبی مندالْ سەری هەلْداوە..

یەکـەم پالْ پێوە نەریش کەوا پالێ ناوە بەنووسەرانەوە، خۆش ویستنی مندالْ بووە ، ئاشکرایە هەموو کەسێك مندالْی خۆش دەوێت ، بەتـایبـەتی منـدالْەکانی خۆی زێتر .. وەلێ هەموو کەسێك دەتوانێت بۆ مندالْ بنووسێت ؟ نەخێر ناتوانێت بەختی خۆی لەو مەیدانە داتاقی بکاتەوە .. لەبەر ئەوەی

١ـ دەبێ نووسەری مندالْ بە هرەدار بێت .

٢ـ دەبێ شارەزاییـیـەکی چاکی لەزانستی دەروونـنـاسی منـدالْدا هەبێو، ئاگـای لە قۆنـاغـەکـانی گەورە بوونی مندالْدا هەبێت .

٣ـ دەبێ لە نزیکەوە مندالْ بناسێو ، حەزبە هاوڕێیەتیان بکات .

٤ـ دەبێ ئاگاداریی لە زمانی مندالْدا هەبێو، ئەو وشانە بەکـار بهێنێ کە منـدالْ لەدنیـاکـەی خۆیـدا بەسـەر دەمیەومیەتی .

٥ـ دەبێ ئاگـای لەوەبێ کە چۆن مامـەلْە لەگـەلْ رەمزدا دەکات .. چونکە بەکارهێنانی (رەمز) لە ئەدەبی مندالاْندا شارەزایی گەرەکە

٦ـ پێویستە نووسەرانی ئەدەبی مندالْ ئەرکی پەروەردەو، فێرکردن و، پێگەیاندنی مندالْ فەرامۆش نەکات .

٧ـ پێویستە شێوە و شێوازی ساناو ناسك و رەوانی هەبێ و، دووربکەوێتەوە لە درێژدادریو، ئالۆزیو، تەم و مژ لە نووسینەکانیدا .

جگـە لەمـانـە مەرجی دیش هەن کەوا پێـویستە نووسەرانی ئەدەبی مندالْ رەچاویان بکەن . پێم وایە نووسەرانێك هەن، بۆ مندالْ دەنووسن . کەچی گوێ نادەنە زۆربەی ئەو مەرجانەو ، تەنها پشت بە بەهرەی خۆیان و، خۆشویستێ مندالْ دەبەستن بێگـومـان بەمـەش نابنـە نووسـەرێکی سەرکەوتوو لەبواری نووسـین بۆ منـدالاْنـدا .لەمـەشـەوە بازرگانیەکە بە ئەدەبی مندالْەوە دێتە گۆرێ .

وتمـان نووسـەرانێـك هەن، کە سەردەمـانە چیرۆك بۆ مندالْ دەنووسن و، سوود لە ئەو بەرهەمانە وەردەگرن کەوا نووسەرانی بیانی بۆ مندالاْنی خۆیانی دەنووسن ، هەروەها کە لْکیش لە سامـانی کەلەپـووری نەتـەوایەتیمان وەردەگرن و ، چیرۆکی فولکلۆری بۆ مندالاْن زیندوو دەکەنەوە . لەو نووسەرانەش [جەزا عەلی ئەمـین ، تایـەر سالْح سەعید، رۆستەم باجەلان، لەتیف هەلْمەت، ئازاد محمود، عمر ابراهیم عزیز، نوری سەعید قادر،] و چەنـد نووسـەرێکی دیش ، ئەمانیش هەموو ژیانی ئەدەبی خۆیانیان بۆ نووسینی مندالاْن تەرخان نەکردووە . بۆ گەورەش دەنووسن، جاروباریش بۆ مندالاْن . بۆیە لە زۆربەی ئەوبەر هەمانەیاندا کەوا بۆ مندالْی دەنووسن، وەکو پێویست قالْ نەبوون و، رەخنەیان دێتە سەر، هەر لەبەر ئەمەشە داوای ئەوەیان لێ دەکرێت کە زێتر خۆیان ماندوو بکەن و، زێتریش بایەخ بدەن بەو کارە پیرۆزەی کەوا لە ئەستۆیان گرتووە .

یەکێ لەو نووسـەرانەی کەوا تا ئیمرۆ دلْسۆزانە دوو کۆمەلْە چیرۆکی بۆ منـدالاْن بەچـاپ گەیـانـدووە، کاك (تایەر سالْح سەعیـد)ە شایـانی باسـە نووسـەر هونـەرمـەنـدانـە ئەو دووبـەرهـەمەی خستۆتە بەردەستی مندالْ و، لەرازاندنەوەی بەرگ و، وێنـەکـانی نێو کتێبەکانیدا بایەخێکی تەواوی داوە،

[illegible] که ئەم کتێبانە بۆ مندالْن و ، پێویستە کتێب بەم شێوەیە [illegible] چاپ بکرێت بێگومان ئەمەش مەرجێکە لەو مەرجانەی [illegible] نووسەران لە کاتی چاپ کردنی بەرهەمی مندالاندا [illegible] بکەن .
[illegible] سالْی (١٩٧٩) کۆمەلە چیرۆکی یەکەمی بەنێوی [illegible] و ئەستێرە) وە خستۆتە نێو کتێبخانەی مندالەوە . سالْی [illegible] یش دووەم کۆمەلە چیرۆکی بەنێوی (گوندەکەمان) ەوە [illegible] یە لە (٨) کورتە چیرۆك بەچاپ گەیاندووە . کاروان و [illegible] ـ کاتی خۆی لەســەری نوسرا ، وەلێ ئەم کۆمــەلە [illegible] ـەی ئەم دواییــەی نووســەر (گوندەکەمان) هیچی وای [illegible] نەنوسرا ، بۆیە بەپێویستم زانی لەم ژمارە تایبەتی‌یەی [illegible] ی خۆشــەویستی (کاروان) دا ، لایەکی لێ بکەمەوەو ، [illegible] ـیکی رەخنەگرانەوە تاوو تویەکی چیرۆکەکان بکەم .
[illegible] چەندە دەلێن ئێمە تا ئێستە رەخنە گری ئەدەبی مندالمان [illegible] ـ وەلێ منیش دەلێم هەمــوو خاوەن قەلەمێکیش ناتوانێت [illegible] ـە ئەدەبی مندالان بگرێت و، بەو نێوەوە ببێتە رەخنەگر، [illegible] ئەو نووســەرەش کە بەنێــوی رەخنە گرتنەوە دێتە [illegible] ـەوە، چەندمەرجێکی تێدابێ، گرنگترین ئەو مەرجانەش، [illegible] پێویستە شارەزایی‌یەکی لە دنیای مندالْ و ، ئەدەبی [illegible] لاندا هەبێ و، خوا وەکیلی رەلْ لێ نەدات .

[illegible]

[illegible] بچکۆلەکە .

[illegible] ی ئەم چیروکە، بەکورتی و بە کوردی ئەوە دەخاتە بەر [illegible] مندالْ، کە ماسی گەورە چونکە، زەبەلاحەو، چاوبرسی‌یەو، [illegible] دەستــەلاتــە، ئەوا ماسی‌ی بچکۆلە دەکاتە پارووەیەکی [illegible] ، قووتی دەدات نووســەر دەیــەوێ لە نێوان گفتوگۆی [illegible] یەکی بچکۆلەو ، ماسی‌یەکی گەورەوە، کۆتایی بەمەسەلەی [illegible] خواردن و ماف قووت دانــەو، زۆر لێکــردنــە بێنێ و، بەر [illegible] ـتی خواردنی ماسی بچکۆلە لەلایەن ماسی گەورەوە بێنێ ، [illegible] ش بەم رێگەیە مەحالەو ، هەرگیز وانا چێتە سەر نە ماسی [illegible] بەو رێککەوتنە دەلێ باشەو ، نە سکی خۆشی دەگوشێ و ، [illegible] ـەی تەماعیشی کلۆم دەدا ، نەماسی بچکۆلەش لەوەو دوا [illegible] ـەربەست و، ئازاد دەتوانێ خۆی لەبەر زەبرو زەنگی ماسی‌یە گەورەکاندا بگرێت ، لەوەتەی دنیا دنیایە ماسی گەورە ماسی‌ی بچووکی هەر خواردووە، ئەمە یاسای ژیانە ، وەلێ چۆن چۆنی ماسی‌یە بچوکەکان لە دەستی زالمان و، چەوسێنەران قورتاریان دەبێت ؟! بێگومان بەیاخی بوون و، سەربەرزکردنەوە ، ئەویش لەرێگەی یەکگرتنەوە،
منیش دەلێم .. وەکو نووسەر دەلێ [سەیرە ماسی بۆ لە ماسی بترسێ ، کەهەر دوولایان هەر ماسی‌ی بن ؟.] ئەی سەیر نیە .. ئادەمیزاد لە ئادەمیزاد
دەترسێ، کەچی هەمووشیان هەر ئادەمیزادن ئەی مرۆڤ گورگ نیە بۆ هاورەگەزەکەی خۆی ؟
بەرای من دەبــوو نووسەر بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە پشتی ببەستایە، بە فەلسەفەیەکی پێشکەوتوو، چونکە ئەمە خۆی لە خۆیدا مەسەلەیەکی فەلسەفی‌یە.
چیرۆکی [مانــگ و منــدالەکان] بەلای منەوە ئەم چیرۆکە سەرکەوتنی لەوەدایە ، کە ناوەرۆکێکی زانستیانەی گرتۆتە خۆی هەر لەرێگەی گفتوگۆی نێوانی چەند مندالێك و (مانگ) ەوە، منــدالْ فێری ئەوە دەبێت کە (مــانــگ گیران) دیــاردەیــەکی سروشتی‌یەو، کاتێك کە زەوی دەکەوێتە نێوانی خۆرو مانگەوە، ئەوا مانگ گیران روو دەدات .. گەرمانگیش کەوتە نێوانی زەوی و خۆرەوە، ئەوا «خۆرگیران» روو دەدات .
چیرۆکی [کانیاو]کانیاوێك کە سەرچاوەی خێروبێرە لە پر وشك دەکــات .. نازانین بۆ ئەو کانی‌یە لە خۆیە وەکوێر دەبێتەوە ، بێــگــومــان سالْی بێ بارانـــی قات و قری بەدەمـــەوەیـــەو، کانیــاوەکــانیش وەکــو پێــویست ناتــەقنــەوە بەوشــك بوونی کانیاوێکیش نەك تەنیا مندالان، بەلکو گەورەکانیش دلتەنگ و سەغلەت دەبن، بەلای نووسەرەوە، هەر تەنها مندالان دلتەنگ و خەفــەتبــار دەبن، بۆیــە دەکــەونــە خۆیان و، بریار دەدەن نەسرەون ، تا گیــان دەکەنەوە بەبەری کانیاوەکەدا .. بۆ ئەم مەبــەستــەش کۆدەبنــەوەو، راوێــژ بەیــەکدی دەکەن، سەیرە پرسیارێکیش لە گەورەکان ناکەن ، واتە بە خاوەن ئەزموونێك و دنیا دیتەیەك ، چونکە بۆ چارەسەرو رێگە گرتنی وا ، پێویست بەشارەزاو، مامۆستاو رێنمایی کەردەکات .
مندالەکان بریار دەدەن ، زەوی هەلدرن تا دەگەنە سەرچاوەی

کانیاوەکە .. کەچی کە (خاڵە مەحموو)ی ریش سپیو دنیا دیتە پێیان دەڵێ پەلە مەکەن .. ئەوان بەقسەی (نەریمان) دەکەن و ، داوای یارمـەتی لە (هەور) دەکەن. ناچار خاڵە مەحمووش، ئاخۆ چەند بەتەمەن لە نەریمان ـ گەورە ترە ، دەڵێ :ـ ئافەرین ـ نەریمان ـ قسەی راست ئەمەیە، لەوە دەچێ خاڵە مەحموو ـ تا ئەو تەمەنە بەوەی نەزانیبێ، کەوا لە ئەنجامی تەرووتووشیو، بەفرو بارانێکی زۆرەوە..کانیاوەکان دەتەقنەوە سەرەنجام پەڵە هەورەکـان بەقسـەی منـداڵەکـان یەك دەگـرن و ، دەدەنـە نەعرەتەو، بەوەش کانیاوە کە دەتەقێتەوە.

چیرۆکی گونـدەکـەمـان :ـ کۆمـەڵە چیرۆکـەکە بەنێوی ئەم چیرۆکەوە نێو نراوە، لەوە دەچێت ئەم چیرۆکە بەلای نووسەرەوە، لە هەموو چیرۆکەکانی دی سەرکەوتووتر بێ، وەڵێ ئەم ناوەرۆکە زۆر وتراوەو ، زۆریش بیستراوە .

هەموو کەسێك لەکاتی تەنگانەدا بەرگری لەخاك و، سەرو ماڵی خۆی دەکـات و ، شوێنەوارو نیشتمانی خۆشی دەپارێزێت .. باپـیرەیـەك کە رەمزە بۆ مێژوو .. شەوانە حەکایەتی بەرگری کردن و، فیداکاری بۆ خاك و نیشتمان ، بۆ منداڵان دەگێرێتەوە ، یەکێ لەو حەکایەتانە ئەوەیە کە چۆن سەردەمێك ئەوان چاو نەترسانەو، لە خۆ بوردوانە، بەرگری یان لەسەرو ماڵی خۆیان کردووەو ، بەرانبەر بە دوژمنی داگیرکەر وەستاون .

.باپـیرە دەڵێ :ـ شەوێك سەگ بەگوندەکەمان فێر دەبن و، دێنە سەرمان، ئێمەش بە گەورەو ، بچووکەوە لێیان راپەرین ، هەر بەوشـەوە بە شاخـەکـەدا سەرمان خستن و، کردمانن بەنێو ئەشکەوتێکدا، ئیدی لەو رۆژەوە ببرای ببر سەگ بیری لە داگیر کردن نەکـردەوە، ئەوەی ببر لە داگـیر کردن بکـاتـەوە دەبێ ئەشکەوتەکان لە بیر نەکات.

ئەی بۆ نووسـەر ناڵێت .. ئەوەی ببر لە داگیر کردن بکاتەوە ، پێـویستـە مەچـەك و بازوو دلێری رۆڵەکانی نیشتمان لە بیر نەکـات، دوای ئەوەش هەمـوو کەسێك لەو گوندەدا هاوبەشی دەکات لە بەرگری کردندا ؟ یا هەن خۆیان دەدزنەوەو، دەبنە رێ پیشاندەرو، کلکەلەقێ دەکەن

چیرۆکی (فـاقە) .ئەم چیرۆکە ئەوە فێری منداڵ دەکات ، کە خۆراگر بێت و ، گەر مردووشە لە برسا لە ئاستی تەماع ـ دا مل کەچ نەکا ، بەتایبەتی ئەو جۆرە تەماعەی کە لەنێو چوون و ، سەرنانەوەی لە دوایە .

ئەمەش بیرێکی چاکە ، مەبەستێکی پیرۆزیشە، ریشۆڵەیەکی برسی، لەزستـانێکدا بە دەوری فاقەیەکدا هێندێ گەنم بەدی دەکات ، وەڵێ لێی ناچێتە پێشەوەو، دەستی تەماع درێژ ناکات و ، سکی خۆشی دەگوشێت .. هەر خۆی دەگرێت، نازانین چۆن دەتوانێ هەروا بەبرسێتی بمێنێتەوە، خۆگەر هەموو ریشۆڵەیەك بەو جۆرە وا بمێنێتەوە ، ئەوا چ راوچی یان و ، چ منداڵانیش هەرگیز ریشۆڵەیان بۆ ناگیرێت و، تا دنیا دنیاشە ریشۆڵە بە دەستی ئادەمیزاد زەرەر ناهێنێت .

باران دەبارێ و، بەفر دەتوێتەوە، ئەوجا خاوەن فاقە نائومێدانە دەگەرێتەوەو ، بەوەش ریشۆڵەکە بە کەماڵی ئیسراحەت گەنمەکە دەخوات .

تۆ بڵێی دوای خوێنـدنـەوەی ئەم چیرۆکە منداڵیش نەپرسێ ، ئیدی لەمەو دوا (فاقە) بەکەڵك نایەت ، چونکە ریشۆڵە زیرەك و خۆراگرەو، نابێت بەداوەوە، تۆ بڵێی وابێت ؟.

چیرۆکی شەرە کەڵەشێر :ـکەڵەشێرێکی رەش و ، کەڵەشێرێکی سپی ، بەهـۆی خاوەنـەکانیانەوە بەشەر دێن ، بەردەوامیش بەشـەر دێن، بێگومان کەڵەشێر جگە لە دەوری باوکایەتی و، گۆشت خواردنـەکـەی زۆر جار بۆ شەریش رادەگـیرێ، ئەوە بەدەست کەس نیە، هەن پارەیەکی زۆر دەدەن بە کەڵەشێری دەست بازو، شەرانیو ئازا رۆژێکیش لە رۆژان کەلەشێرێك هەر رەنگێکی هەبێ ، ئەوا نابێتـە کەڵەشـێری ئاشتی کەلەشـێرە سپـیـیـەکـە، ئاشـتـی خوازەو، دژی شەرو شۆرە لە تەك هاورەگـەزی خۆیدا .. بۆیە دەیەوێ لەتەك هاوەڵەکەیدا واتە کەڵەشێرە رەشەکەدا (سوڵح) بکات .. بێگومان ئەمەش بەدزی خاوەنەکانیانەوە، ئەگینا چەقۆیان لەمل دەنێن.

سەرەنجام هەردوو لایان لەسەر ئەوە رێك دەکەون، کە ئیدی شەر نەکەن و، ئازاری یەکدی نەدەن وەڵێ گەر خاوەنەکانیان بۆ شەر کردن رایان گرتبن ، نەك بۆ ئەوەی کە بەیانیان زوو بخوێنن و، جوتیارەکان بێداریکەنەوە ئەوسا دەڵێن چی؟ بێگومان دەڵێن :ـ کەڵەشێریش نەبێ ئەوا رۆژ هەر دەبێتەوە .. باتا ئەم کەڵەشێرە چەقەی دەرنەکردووە سەری ببرم .. خۆ ئەو بەزیوەو شەر ناکات .

...ی من گەر ئەو (سولح)ە لە نێوانی هەر دوو خاوەنی ...ەکاندا بوایە چاتر بوو ، چونکە بەو پێیە کەڵەشێرەکان ...ست ئازار قورتاریان دەبوو .

چیروکی [دارسێو] دارسێوێک هەموو رۆژێک سێوە ...وزەیەک بۆ خاوەنەکەی دەگرێت .. چونکە خاوەنەکەی ...مەتی دەکاو، بەدەوریا دێت ، کەواتە شایانی ئەوەیە ...ی بۆ بگرێت کەچی بۆهەر رێبوارێکش کە بەونێوەدا ...ێت ، دارسێوەکە سێوێکیش بۆ ئەو دەگرێت .

...سەر لەرێی ئەم چیروکەوە دەیەوێ بەمندالْ بلێ - پیاوی ...کەو دەست نوقاو، گەر وازلەو

...ە بووچەی نەهێنێ ، ئەوا ئەنجام زەرەردەکات، بەر تۆڵەش ...کەوێت ، بەتایبەتی کە دارسێوەکە رۆژێك سێوێك بۆ پیرە ...یکی پەککەوتە دەگرێت، خاوەن دارەکە لێی دەشارێتەوە، ...ی کردەوە ناشیرینەکەی خۆی وەردەگرێت و، لەوە ...وە دارەکە سێوی بۆناگرێت ، تا پەشیمان دەبێتەوە.

گەر نووسەر لە سەرەتاوە بیوتایە ، رۆژانە سێوی دارسێوەکە ، ...ە هەژارو لێ قەوماوان بوو، خاوەن دارەکەش دزی لەبەشی ...ن دەکات .. ئەوا چیروکەکە سەرکەوتووتر دەبوو بێگومان ...وەن دارەکە بۆی هەیە لەتەسێوێك نەدا بەهیچ کەسی ، چونکە خۆی خاوەنی دارەکەیەو ، لەکەس داگیر نەکردووە ، خۆ دارەکە یەخەی ناگرێت .

چیروکی [تۆرو ماسی] لەم چیروکەشدا نووسەر دەیەوێ لە ...ەنجامی بەزەیی هاتنەوە بەماسیدا (تۆرێک) ماسی بۆ ...وەنەکەی نەگرێت . بێگومان (تۆر) ئامرازی نان پەیدا کردنی ...ی گرانە رۆژێك لە رۆژان ئادەمیزاد بیری لەوەکردۆتەوە کە ...هۆی تۆرەوە ماسی بەکۆمەڵ دەگرێ و، بەخەڵکیشی دەفرۆشێ بۆیە تۆری دروست کردووە.

تۆرێکی بێ‌گیان ، نەنان دەخواو نە ئاو ، هەزار جاریش بیدەی بەزەویدا ، نالێ ئاخ ، ئیدی چۆن بەقسەی ماسی یەك واز لەکاری خۆی دێنێ ؟ دەبوو ماسی‌یەکە رووی لەخاوەن تۆرەکە بکردایەو، بیوتایە، واز لەئێمەی ساواو وردیلە بێنن ، تا گەورە دەبین ، چونکە ئەوکاتە گۆشتمان زۆر دەبێ‌و دڕکیشمان کەمتر دەبێت .. با ئەو تۆرەش لەو گۆمەدا ماسی نەگرێت، چونکە تۆری دی هەن

هەرکاری خۆیان ئەنجام دەدەن .

سەرەنجام

تایەر سالح سەعید - دەیەوێ بۆ مندالْ بنووسێ و، خواستیشێتی خزمەتی مندالانی نەتەوەکەی بکات، لەرووی نووسینەوە، هەرچەندە نووسەر مامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی نەبووە، وەکو هێندێک لەو مامۆستا قەڵەم بەدەستانەی کەوا تەمەنێکی زۆریان لەبواری پەروەردەو فێرکردندا بەسەربردووەو، لە نزیکەوە ئاشنایەتیان لە دنیای مندالا پەیداکردووە.

وەلێ ئەم هەر لەرێگەی خۆش ویستنی مندالەوە، دەستی داوەتە خامەکەی و، دەیەوێ مندالانیش بێ بەش نەکات ئەمەش ئەرکێکی پیرۆزەو ، مایەی شانازی‌یە، گەر تاسەر بەردەوام بێ‌و، زێتریش لەولایەنەوە خۆی ماندوو بکات .

چەند سالێك لەمەوبەر چەند نووسەرێك دلسۆزانە هاتنە پێشەوەو، بریاری ئەوەیاندا کە تاسەر بۆ مندالان بنووسن ، کەچی دوا بە دوای ئەوەی بەرهەمێکیان بەچاپ گەیاند ، ئیتر لێ بوونەوەو، بەلێنەکەیان لەبیرکرد .

وەلێ تایەر - هەر خەریکەو ، بەردەوامیشە لەو بەلێنەی کە لەسەرەتاوە بریاری بۆ داوە دوا بەدوای خوێندنەوەی هەردوو کۆمەلە چیروکی (کاروان و ئەستێرە) و (گوندەکەمان) دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە بلێین

١- نووسەر سەرجەمی چیروکەکانی بۆ قۆناغی یەکەمی مندالی داناوە.

٢- زۆربەی چیروکەکان رەمزین .

٣- زۆربەیان بەزەیی مندالْ دەجوولێنێ بەرانبەر بەگیاندارو بێ گیان .

بێگومان قۆناغی سەرەتای مندالی، قوناغێکی ناسکەو . خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیەو ، پێویستە نووسەران لەکاتی نووسین بۆ ئەم قۆناغەدا بەتەواوی ئاگاداری خواست و ویست و ، زمان و هەلس و کەوتی مندالانی ئەم قۆناغە بن .

نووسەر هەولی داوە ئەو وشانە بەکاربێنی کە بەسەر دەمی مندالانی ئەم قوناغە وەن . .

دوای ئەوەش هەولی داوە رستەو دەستەواژە، گفتوگۆی نێو

چیرۆکـەکـان سادەو ساکارو ، بێ گرێ و گۆڵ بن و، لەکاتی خوێندنەوە یاندا منداڵ لێیان بێ تاقەت نەبێ .

وەڵێ نووسـەر هێشتا ماویەتی لەم هەوڵدانەیدا سەرکەوتنی تەواو بەدەست بێنێت .. راستە، دەبێ ئێمە فەرهەنگی زمان لەلای منداڵ دەوڵەمەند کەین و ، وشەی نوێی بخەینە بەرچاو، وەڵێ ناشبێ پشت بکەینە ئەوەش کە چۆن چۆنی بۆ گەورە دەنووسین هەرواش بۆ منداڵ بنووسین .
منـداڵ حەزدەکـات بڵێ :ـ (عـاجز)(بەعز) چونکە ئەم وشانە بەزمـانی خۆی دەزانێت ، وەڵێ :ـ کەپێی بڵێی (زویـر) ئەوا دەپرسێو ، دەیەوێ بزانێ مەبەست لەبەکارهێنانی ئەم ووشەیە چی‌یە ؟
مندالی ئەم قۆناغە حەز دەکەن ئەم رستەیەیان بەمجۆرە بخرێتە بەردەم .
[ـ ئاییلەوە .. ئەی ئەوان وەکـو ئێمـەنین] لەبری ئەوەی کە پێیـان بڵێـین :ـ [ئایا ئەوان لە ئێمەنین ؟] (چیرۆکی ماسی‌یە بچکـۆلەکـە ـ گونـدەکـەمـان ـ ل ـ ٨) چونکـە ئەم رستەیە بەمجـۆرەی کەوا نووسـەر نووسیـوێتی، زێتـر بۆ گەورەکان دەنووسرێ .
یا لەبری ئەم رستەیە ..[ئەی بۆ ناڵێن .. دڵم هەر لاتان بوو] نووسەر بیوتایە ، ئەی بۆ ناڵێن بیرم دەکردن] (چیرۆکی ـ مانگ و منداڵەکان) . (ل ـ ١٥) گەر بگەرێین بەنێو چیرۆکەکاندا ئەوا زێتر رستەو، دەستە واژەی وامان دەست دەکەون، کە نووسەر لەکاتی نووسیندا ئەوەی لەبیر کردووە کەوا بۆ منداڵ دەنووسێ .
گەر نووسـەر ئاگای لەوەبێت لەکاتی نووسیندا، چۆن مامەڵە لەتەك بەکارهێنانی (رەمز) دا دەکات ، لام وایە وەکو هێندێك دەڵێن :ـ ئەدەبی رەمزی ـ بۆ منداڵ هەر ناشێ باشە گەر نووسەر ناچار بوو؟ پەنای بۆ بەرێت، ئەوسا چی‌ی بکات؟ ئەوسا دەبێت ئەو رەمزانە بەکاربێنێ کە لەئاستی تێگەیشتنی مندالا بێت بۆ نمـوونە قەت (دارکون کەرەو) و (کەڵەشێری سپی) و (تۆر) نابنە رەمزی خێر ، چونکە دژی خۆیان ناوەستنەوە .
بریا نووسەر لەمەولا رەچاوی ئەوەی بکردایە، لەکاتی نووسیندا (واقعیـانـە) تر مامـەڵە لەتەك شتەکاندا بکردایە ، بۆ نموونە ریشۆڵە کە برسی‌ی بوو ، گوێ ناداتە فاقەو ، داو ، هەروەها ماسی‌ی گەورە هەرمـاسی‌ی بچـووك دەخـوات ، دیسان بانگ هێشتنی هەورو، داوای یارمەتی لێکردنی مەحاڵەو، لەلایەکی ترەوە دارسێـوێـك رۆژی سێـوێـك بۆ رێبوارێك بگرێت ئەمە حەکـایـەتێکی ئەفسـانەیی‌یەو، هیچی تر با نووسەر بێتە نێو (واقیعەوەو) هەوڵی ئەوە بداکە پاڵەوانی چیرۆکەکانی مندالان خۆیان بن و ، هەر بەزمانی خۆشیانەوە بیاندوێنێ .. ئەوە چاترە لەو خەون و خەیاڵەی کەوا زۆربەی چیرۆکەکانی تەنیوە. راستە دنیای منداڵ، دنیای خەون و خەیاڵە، وەڵێ ئەرکی نووسەری منداڵ هەوڵدانیشە بۆ پەردە داماڵینی ئەو خەون و خەیاڵە.
منـداڵ خاوەن بەزەیی‌یـە، ئەمـە راستـە.. بۆیـە نووسەر لە ئەنجامی زۆربەی چیرۆکەکانیدا ئەوەی گرتۆتە بەر، کە بەزەیمان بەگیـانـدارو بێ گیـانـدا بێتـەوەو، دژی ستـەمکـارو، زاڵم بوەستینەوەو، هەوڵی پێکەوە ژیانی ئاشتی و برایەتی بدەین و.. هتـد.. ئەم جۆرە ئامـۆژگـاریـانە بۆ منداڵ راست و دروستـە، وەڵی لەچ رێگـەیـەکـەوەو، بە چ شێـوەیەك منـدالان لە سەر ئەوە رابـێـنـین؟... بەلای گەورە نووسـەرانـی وەکـو (کـراڵچـیـیف و، نۆسـۆف و؛ بەرنگی)یەوە راستەو خۆو، دوور لە خەون و خەیاڵ و، واقعیـانـە روو لە منـداڵ دەکـەن.. ئەی بۆ ئێمـەش وانەکەین؟.. ئەوی راستی بێ ئەو دوو کۆمەڵە چیرۆکەی کاك (تایەر ساڵح سەعید) هەڵدەگرن زۆر لەمە زێتریان لەسەر بنووسرێ.. وەڵی بواری بڵاو کردنەوە لەمە زێتر رێگەم نادات بۆیە لە کۆتایی‌دا حەز دەکەم نووسەر هەر بەردەوام بێت و، لەم رێگەیەدا هەنگاوی سەرکەوتوانەتر بنێت .

سەرچاوەکان:

١ ـ ئەدەبی منـدالان و نموونەو لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی مندالانی کورد ـ محمد رشید فتاح.

٢ ـ کاروان و ئەستێرە ـ تایەر ساڵح سەعید.

٣ ـ گوندەکەمان ـ تایەر ساڵح سەعید.

٤ ـ خێزانۆچکەیەکی بەختیار ـ نۆسۆف ـ گۆرینی دکتۆر ئەورەحمانی حاجی مارف.

٥ ـ ادب الاطفال ـ هادی نعمان الهیتی.